

---

dományos eredményeinek publikálása, hazai és külföldi megjelentetése területén.

- A környező országokbeli kutatók egybehangzóan fogalmazták meg azt az igényt, hogy a fentiekkel kapcsolatban az MTA koordinációs feladatot vállaljon s az albizottság titkárságon keresztül biztosítsa az információáramlást a hazai és a nemzetközi kutatásfinanszírozó intézmények, szervezetek, alapítványok, kutatóhelyek valamint a környező országokbeli magyar tudományosság, annak intézményei és képviselői között.

- Az együttműködés, továbbképzés, ösztöndíj stb. valójában csak úgy valósítható meg, ha

megfelelő (olcsó) szálláslehetőség áll a határainkon kívüli magyar kutatók rendelkezésére. Ennek érdekében az MTA — az illetékes hazai szervezetknél — Vizi E. Szilveszter javaslata alapján „Collegium Hungarorum” létrehozását kezdeményezze.

A színvonalas és igazán jó szellemű, hangulatú tanácskozás valójában csak akkor lesz sikeres, ha az ott elhangzott javaslatok és felajánlások nem vesznek el az adminisztráció útvesztőjében, hanem megvalósulva a gyakorlatban fogják szolgálni a környező országok magyar tudományosságát.

Tarnóczy Marianna — Tóth Pál Péter

Kosáry Domokos

Az MTA és a környező országok magyar tudományossága

Engedjék meg, hogy az MTA nevében tisztelettel és szeretettel köszöntsem e konferencia résztvevőit.

Amikor a rendszerváltozás fő fordulata 1990 tavaszán megtörtént, ez egybeesett az új akadémiai ciklus kezdetével. Az Akadémia reformprogramjának pedig kezdettől fogva szerves része volt, hogy kerestük a módját, hogy a nagy árvíz után, amely bennünket is majdnem elsöpört, miként tudunk segíteni azoknak a szomszédos országokban élő magyar kollégáinknak, akiket még nagyobb árvíz fenyegetett. Ehhez ismernünk kellett helyzetüket és ismernünk kellett saját erőviszonyainkat, mert nincs rosszabb és reménytelenebb vállalkozás, mint olyan elképzelések követése, amelyek a reális erőviszonyokkal nem számolnak. Tapasztalhatta ezt ez az ország a múltban.

Ennek a kezdeti tapogatódzásnak és igyekvésnek, a legelső teendők gyors megoldásának

a jegyében születtek olyan kezdeményezések, mint posztgraduális ösztöndíjak az Akadémia részéről — sajnos csak limitált számban, mert az Akadémia anyagi lehetőségei korlátozottak —, vagy könyvek küldése, vagy szomszéd országokbeli kitűnő magyar tudósok megválasztása az Akadémia tagjai közé és még egy-két ilyen kezdeményezés. S ezek között talán nem az utolsó bizonyos közös szakmai programok kidolgozása.

De hát valljuk be, hogy ez nem elég. Nemcsak abból a szempontból nem elég, hogy ennél sokkal többre volna szükség, hanem abból a szempontból sem, hogy az egyedi lépések csak akkor nyernek igazi értelmet, ha egy általános stratégia keretébe illeszkednek bele.

Mit értek ezen?

Mindenekelőtt tisztáznunk kell elképzelésünket arról, hogy milyen viszonyban kívánunk élni a szomszéd országokkal és a szomszéd országokbeli magyarokkal. Ennek több változata

fordult elő a múltban, és nem mindegyik bizonyult szerencsésnek. Egy azonban biztos: mi a határainkon kívüli magyarokat és a határokon belüli magyarokat egyazon kulturális nemzet tagjainak tekintjük. Politikailag lehetnek más országok lojális állampolgárai, de nyelvi, kulturálisan éppúgy a magyar nemzet részei, mint mi mindannyian, ebben a hazában. Ez azt jelenti, hogy nekünk minden nehézség ellenére feladatunk, kötelességünk, hivatásunk nekik kezet nyújtani úgy, mint ahogy idehaza egymásnak nyújtunk kezet.

De milyenek ennek a feltételei? Mi az, amit el tudunk érni és el szeretnénk érni? És itt most engedjék meg, hogy az Akadémiának egy másik kezdeményezéséről beszéljek, amelyről ugyan más fórumokon sokat esett már szó, de éppen ebben a vonatkozásban, ilyen fórumon még nem. Ez a következő: Nyugat-Európában, részint a II. világháború mindenkit súlyosan érintő tapasztalatai, részint a szovjet fenyegetés következtében, mert néha a negatív példák tanulságosabbak, kialakult egy integrációs folyamat, amelynek igen nagy eredményei voltak. Ez az integrációs folyamat azonban természetesen Európa nyugati felére korlátozódott. Ez részben szűkítette ennek az integrációnak a mozgásterét, részint azonban meg is könnyítette a folyamatot azzal, hogy Kelet-Közép-Európa és Kelet-Európa nagy területeit fájdalmas szívvel, de tulajdonképpen nagy megkönnyebbüléssel kívül tekinthette a saját hatáskörén. Ezen a területen a hatalom a Szovjetunióé volt, a felelősség is az övé volt, a bajokat is ő csinálta — nem kellett ezzel a résszel ténylegesen törődni.

A Szovjetunió összeomlása után ez a helyzet megváltozott. Egyrészt természetesen új lehetőségeket nyitott azáltal, hogy a kelet-közép-európai területek, amelyek ha nem is geográfiailag meg politikailag, de kulturálisan az európai, a nyugati kultúrának a részei voltak mindenkor, most módot nyertek arra, hogy visszacsatlakozzanak.

A nyugat-európai országok számára pedig lehetővé vált, hogy integrációs törekvéseiket e hatalmas területtel kibővítsék. De meg is nehezült a feladat, mert ez a hatalmas terület most, a több évtizedes szovjet uralom rombolása után sokkal nehezebb helyzetben van, mint korábban. Ez nagy felelősség, nagy teher; mert nincs többé alibi, nincs többé Szovjetunió.

Miért tartom mindezt szükségesnek elmondani? Azért, mert szerintem jelen pillanatban mind Európa nyugati, mind keleti része súlyos alternatívák előtt áll.

Nyugaton az alternatíva úgy hangzik: megmaradnak-e a jóléti társadalom eddig kialakult szűk keretei között, azt próbálják elmélyíteni, vagy pedig, az eredeti célkitűzésnek megfelelően, úgy gondolják, hogy ők csak magja egy egész Európának, amelybe természetesen a tőlük keletre fekvő országok is beletartoznak. A könnyebbik megoldás természetesen az, hogy megmaradnak saját kereteik között. Ez a keleti rész nagyon problematikus: sok benne az instabilitás, sok benne a társadalmi, nemzeti konfliktus, gazdaságilag nehezen érik el a nyugati színvonalat. Ez lenne azonban a veszélyes megoldás Nyugat-Európa számára. Ha ők megmaradnak bezárkózva ebbe a szűk körbe, akkor az a terület, amely számukra óriási erőforrás lehetne, nemcsak piaci értelemben, hanem az emberi erőforrások értelmében is, s amely nagy segítség volna az egyesült Európának a világgazdaság globális versenyében, elvész számukra és helyette az instabilitás és a nyomorúság forrása lehet, nyílt seb Európa testén. Sokkal több baj származik abból, ha ez kívül esik Európa körén, mintha sikerül a problémákat megoldani.

Van olyan hang nemegyszer a nyugati publicisztikában, hogy Európa két fele ellenkező irányban mozog: Nyugat-Európa az integráció felé, Kelet-Európa a dezintegráció felé, így hát nem is lehet egyesíteni. Ezzel a megállapítással nem értek egyet. Ez a könnyű alibik egyike.

Annak idején, az osztrák—magyar kiegyezéskor Deák Ferenc azt mondta, hogy ahhoz, hogy egy mellényt jól begomboljunk, először ki kell gombolni végig, és csak azután lehet újra gombolni. Ez áll a mai kelet-közép-európai viszonyokra is. Olyan államok bomlanak és bomlottak föl, amelyek a világháború után mesterseges alakulatokként jöttek létre, minden történeti tradíció figyelembevétel nélkül. Gondolok a volt Jugoszláviára, a szerencsére békésebb úton szétváló Csehszlovákiára. És természetesen gondolok a Szovjetunióra. Ezek az álföderációk, az álnemzeti államok. Jelenleg a mellény kigombolása folyik. Lehetetlen viszont, hogy ezek a kis államok elszigetelten, csendes óceáni szigetként úgy éljenek, mintha nem lennének Európa közepén vagy szélén. Nyilvánvaló, hogy ez le-

hetetlen, Magyarország számára is lehetetlen. Akkor jöhet a mellény újragombolása. Nem úgy, hogy új, nagyobb politikai kereteket hozunk létre és egyesítünk új nemzeteket egy másikkal, harmadikkal. A politikai egyesítés az európai integráció keretében képzelhető el. Az európai integrációnak azonban bizonyos követelményei vannak: ezek a követelmények csak részben jelentik azt, hogy bizonyos gazdasági színvonalat el kell érni. Nem tudom, megfigyelték-e; valahányszor olyan megnyilatkozás hangzik el, amelyik óvatosságra int a kelet-közép-európai országok csatlakozásával kapcsolatban, hogy még gazdaságilag nem érettek, ez rendszerint azért van, mert valami más okból késleltetni akarják a folyamatot. Mert amikor Portugália csatlakozásáról volt szó, nem nézték ezt. És az akkori Portugália és a mai Magyarország között nincs is olyan nagy különbség. Tehát ennek a nemzetközi politikai mérlegelés volt az oka, nem a tényleges, abszolút mértékelt megadott gazdasági fejlettség.

A gazdasági fejlettség csak az egyik tényező. A másik tényező az, hogy a XIX. századi értelemben vett szuverén nemzetállamoknak, ami a nagy francia modell volt egész Európában, a XX. vagy XXI. századra már életveszélyes, öngyilkos és közveszélyes tendenciái mutatkoznak. Először is nem beszélhetünk hiánytalan szuverenitásról egy egyesült Európában. Magától értetődik, hogy a szuverenitás egy részét le kell adni a közösbe. Tehát a felső szinten már korlátozódik a szuverenitás, nem vész el, egy közös alapba kerül. Elképzelhetetlen, hogy akkor, amikor környezetvédelemről van szó, amely nem ismer határokat, folyókról, levegőről, atomerőművek veszélyeiről, akkor bármely ún. nemzeti állam azt mondja, hogy kérem, itt vannak a határain, ezen belül senkinek semmi köze hozzá, hogy mit robbantok fel, hogyan szennyezem a folyókat, hogyan építem fel mások szomszédságában a veszélyes atomerőműveket. Ilyen nincs. De ez nem elég. Ebben a zónában nem az a probléma, hogy új államok jönnek létre, megalakul egy új Szlovákia, egy új Szerbia, egy új Horvátország, vagy egy új Szlovénia, ezt természetes folyamatnak kell tekintenünk és üdvözölnünk kell. A probléma azokban a vad nacionalista és nyers nacionalista törekvésekben van, amelyek e folyamatokkal együtt, részben azokkal összefüggésben jelentkeznek. Ez nyilvánvalóan sok mindennel függ össze, nem utolsósorban nyilván azzal,

hogy a nemzetállam XIX. századi koncepcióját erőltetik. Ilyet alkotni nem lehet, a múlt században sem lehetett, ma még kevésbé lehet — ez bennünket természetesen érint, mert hiszen mi vagyunk az a nemzet, amelynek legnagyobb része él — talán az albánokat kivéve, de az össz-tömegében sem annyi —, határainkon kívül. Amikor a magyarok, a határainkon kívüli kisebbségek jogairól beszélnek, nyilván saját érdekeiket is ismerik. Ez így van. Érdekeik azonban ez esetben egybeesnek az összeurópai érdekekkel.

Amit az európai integráció csatlakozási feltételeiről elmondtam, lényegében véve azt jelenti, hogy egy olyan európai normarendszer kialakítását kell elősegíteni, amely előírja, hogy egy—egy állam területén belül, a nemzeti, nyelvi vagy más kisebbségek milyen megfelelő, saját kollektív jogokkal kell, hogy bírjanak.

Ez jelenti az önkormányzat ilyen vagy olyan formáját, ilyen vagy olyan mértékét, elsősorban kulturális területen. Jelenti azt, hogy a saját intézményes rendszere kell, hogy kiépíthető legyen. Jelenti a szabad mozgást minden korlátozás nélkül, és nemcsak az emberekét, hanem a kiadványokét, a sajtóét, a rádióét, a tömegkommunikációs eszközökét, az eszméket, az információkét is.

Nem a politikai határokon kell változtatni, mert ez a törekvés az adott nemzetközi erőviszonyok és az európai integráció szempontjából megvalósíthatatlan és veszélyes, hanem a határokat kell olyanná tenni, ami az európai közösség határain belül már ma is megfigyelhető.

Miért mondtam el mindezt? Azért, mert a mi stratégiánk csak ebben az irányban mozoghat tovább. Tehát nem arról van szó, hogy elkezdjünk területeken és határokon vitatkozni. Ma ez helytelen, értelmetlen, veszélyes — látjuk a volt Jugoszlávia esetében. Arról van szó, hogy a vad nacionalizmusok és az elavult nemzetállami koncepció helyett olyan alternatívát kell elméletileg, majd pedig a gyakorlatban kialakítanunk, amely beleillik az európai integrációba és amely lehetővé teszi minden ország határain belül az illető nemzeti kisebbség szabad fejlődését és fennmaradását. Ezt mi nyugodtan képviselhetjük és képviseljük minden nemzetközi fórum előtt, mert ez nincs ellentétben a nemzetközi jogokkal és nincs ellentétben az európai érdekekkel.

Az első világháború után, az Osztrák—Magyar Monarchia felszámolásakor, amely részint

a centrifugális erőknél, de részint az antant politikájának az eredménye volt, azok a nyugati szakértők, akik ezeket az új határokat segítettek megvonni, még tisztában voltak azzal, hogy óriási problémákat hagynak maguk után. Talán elég egykori londoni tanárom, Seton-Watson könyveire hivatkoznom, aki erről nagyon sokat nyilatkozott. A győztes hatalmak előírták tehát, hogy kollektív kisebbségi jogokat kell biztosítani. Amit Seton-Watson Romániáról írt az első világháború alatt, az olyan nagy program, amivel ma is megelégedhetnénk. Akkor, az első világháború után 16 olyan szerződést kellett az érdekelt államoknak aláírni, amely valamilyen formában a kisebbségek jogainak védelmét biztosította. Ez a rendszer nem volt tökéletes, nagyon jól tudjuk, hogy mennyire nem tartották meg, mennyi hiányossága volt. De a semminél jobb volt. S annál mindenesetre jobb volt, ami a II. világháború után következett, amikor a párizsi békeszerződés már nem vett tudomást kisebbségekről és kisebbségi jogról, nem utolsósorban szovjet politikai nyomásra. Semmiféle ilyen klauzula sem a párizsi szerződésben, sem a többiben nincsen. Megszűnt. Minden országnak belügye lett, hogy mi történik a kisebbségeivel. A XIX. századi koncepció legrosszabb változata érvényesült. Ilyenkor egy állam olyan, mint egy magán-menazséria, egy állatgyűjtemény, amikor a tulajdonos dönti el, hogy az öreg oroszánt most már eladja-e vagy nem, vagy megöli. Annyira így volt, hogy azok a ritka hangok és törekvések, amelyek 1945 után az ENSZ és más nemzetközi szervezetek keretében a kollektív kisebbségvédelem gondolatát próbálták fölvetni, sorra lesöpörtettek azzal, hogy ez benne van az egyéni jogokban. Hosszú éveken át nem lehetett ezzel operálni. Nem egy esetben, amikor ma csinálnak újabb alkotmányokat egyes szomszéd államokban, akkor erre a nemzetközi jogi álláspontra hivatkoznak. Szerencsére azonban a helyzet bizonyos fokig kezd megváltozni.

Mert a 70-es évek óta nemzetközileg egyre erősebbé vált az a tendencia, szervezetekben, társadalmi fórumokon, politikai fórumokon, nemzetközi jogi gondolkodásban, politológusok körében, hogy nem elegendő ilyen esetekben az egyéni jog, mert önmagában az sem biztosítható, érvényesíthető. Hogy csak egy példát mondjak, van egy nagylétszámú kisebbség, amelynek bizonyára joga van arra, hogy saját felsőoktatási

intézményei legyenek. De ki fog egyéni jogon egyetemet alapítani Kelet-Közép-Európában? Nem lehet az egyéni jogok érvényesítését biztosítani kollektív kisebbségi jogok megadása nélkül.

Ez egyszersmind biztosíték arra is, hogy Kelet-Közép-Európának ezek az országai választ-hatják a jobbik alternatívát. Mert ha azt mondtam, hogy Nyugat előtt nehéz alternatíva van, Kelet-Közép-Európa előtt legalább olyan nehéz áll. Visszamegyük-e a XIX. századba, a korlátlan nemzetállami koncepcióhoz, a nyers farkaskapitalizmushoz, amin Nyugat már rég túlhaladt, és a nemzetiségi viszályhoz, ami hogy mennyi vérrel jár, arra ismét Jugoszlávia a legjobb példa. Tegyük hozzá, ez a könnyebbik megoldás, mert ennek megvannak a feltételei, ehhez kevesebb pénz kell, és azok az erők, amelyek ezt képviselik, nagyon könnyen hivatkozhatnak arra, hogy az európai Nyugat, az Európai Közösség, akár az ENSZ, felkészületlen, nem tudja kezelni a nagy problémákat és az orra előtt olyan fait accompli-kat lehet létrehozni, amelyek jóvátehetetlenek lehetnek. És ha ez egyszer valahol elindul és így sikerül, ez bátorít másutt is, másokat, akik hasonló úton indulnak el, annyival is inkább, mert történelmi tapasztalat, hogy ha nemzeteket olyan sokkhatások érnek, mint Kelet-Közép-Európa nemzeteit a II. világháborúban és utána, ez orvosi látéletként megállapíthatóan azzal jár, hogy a racionális értelmi megközelítés szintjéről a társadalom egyre szélesebb rétegei kezdenek visszasüllyedni az indulatok és emóciók szintjére. Így volt ez a XVII. század második felében, majd 1849 után Magyarországon és az a nemzedék, amely akkor nevelkedett, a kiegyezés utáni időszak nagy lehetőségeiből sokat elszalasztott, mert nem vett tudomást a nemzetiségi és a társadalmi kérdésekről, hanem a külsőleges hazafiságban merítette ki erőit. Azon vitatkoztak, hogy szabad-e Gotterhalte-t énekelni Debrecenben. Szóval egy olyan időszakban, amikor ennek az intellektuális süllyedésnek a veszélye olyan, mint amikor az emberek meghűlnek vagy tüdőgyulladást kapnak, s a beteg súlyos lázban jeges vizet követel. Hát kérem ne kapjon jeges vizet. A vad nacionalizmus a jeges víz. A szomszédok hatása és a rossz reagálás, ez a jeges víz.

Nekünk azon kell lennünk, hogy az európai racionalitást és az európai morált, a türelmet, a békés együttélés hagyományait erősítsük. Ez

egybecseng azzal, amit a kisebbségvédelemről mondtam. És ez ugyan a nehezebb alternatíva — talán még nálunk is, másutt mindenképp —, mégis ez az egyetlen reális alternatíva. Minden egyéb öngyilkos, ön- és közveszélyes. Ha rossz irányban megyünk, akkor ezzel segíteni fogunk azoknak a nyugati erőknél, amelyek ki akarják rekeszteni Kelet-Közép-Európát.

A felkészülésünk nem annyira gazdasági, mint mentális és politikai probléma.

Mindebből az következik, hogy a mi stratégiánknak eszerint kell alakulnia. Minden fórumon megragadtuk és meg fogjuk ragadni az alkalmat arra, hogy azt a kialakult kényes egyensúlyt, amely a kollektív jogok megadása és az egyéni jogokra való korlátozás két tendenciája között az utolsó években egyre határozottabban megmutatkozik, a kollektív jogok irányába döntjük el. Lehet, hogy a magyar erőkhöz ehhez kevesek. Lehet, hogy Magyarország nem elég nehéz ahhoz, hogy ráülve a mérleg egyik oldalára, felemelje a másik oldalt. De azt is tudjuk, svájci példából, hogy a lavina esetleg akkor indul meg, amikor egy madár rászáll. Mert már készen vannak a feltételek. Azt el tudom képzelni, hogy Magyarország lesz egy ilyen többletsúly. Ez még kitelik az erőnközből. És akkor rögtön azt is elmondom, hogy tavaly, mikor az Európai Akadémia budapesti ülésén ezt a témát tárgyaltuk nemzetközi szakmai közönség előtt, Amerikából, Angliából, a szomszédos országokból egyaránt jöttek. Tavaly ősszel az Európa Mozgalom Magyar Tanácsának bonni fórumán ugyanezt adtuk elő. Ugyanezt adtuk elő Hollandiában az Európa Mozgalom magyar és holland tanácsának közös találkozóján. Ugyanerre még finanszírozási lehetőséget is kaptunk az elmúlt ősszel a European Science Foundation-tól, amely ebben a kérdésben konferenciák sorozatát fogja rendezni, a legelső jövő ősszel Laxenburgban lesz. A londoni Egyetem 1993 őszén nemzetközi fórumként ugyancsak ezt a kérdést fogja megvitatni. Ez mind a mi kezdeményezésünkre történik. Nem lesz olyan nemzetközi fórum, ahol nem fogunk ezzel jelentkezni. Nem állítom, hogy mindez feltétlenül sikerül. De egy biztos: ha nem tesszük meg, akkor nyilván nem sikerül. És megvan a lehetőség arra, hogy nemzetközi erőkhöz álljunk, saját érdekükben. Ez a magyar program

nem irányul egyetlen szomszéd nemzet ellen sem. Nem veszélyezteti senkinek a biztonságát, belső kohéziókat erősít, sőt barátságot csinál az ellenségéből. Ez olyan világos gondolat, hogy nem is lehet ellene érvelni. És ha az emberek a saját valódi érdekeiket felismernék, és képesek lennének azokat követni, akkor földi paradicsomban élhetnének. Sajnos a nehézség ott van, hogy az emberek olyan borzasztó nehezen ismerik fel a saját érdekeiket.

Hát azért ennek az érdekében tehetünk valamit, és én változatlan meggyőződéssel vallom azt, hogy ennek a kezdeményezésnek, amely Akadémiánktól indult ki, olyan európai jelentősége van és lesz, amely jelentős támogatást kaphat társadalmi, politikai és szakmai erőktől, és amely előbb-utóbb el fog vezetni oda, hogy az európai integrációhoz való csatlakozás feltétele lesz egy előírt normarendszer. Ha valakit meghívunk egy ebédre, nem jön be meztüláb, előbb hajat mos, vagy a minimális toalett előkészítéseket megteszi. Elképzelhetetlen egy olyan ország csatlakozása az európai integrációhoz, amely ezeket a toalett-előkészítéseket elmulasztja. Nem engedi be a portás.

Nekünk az az érdekünk, hogy mindazon országok, ahol magyar kisebbségek élnek, bekerüljenek, a portás beengedje őket. Nekünk az az érdekünk, hogy az összes szomszédos ország magas kulturális és gazdasági színvonalat érjen el, fejlődjön és megfeleljen a normáknak. Minél nagyobb a nyomorúság, annál nagyobb a veszélye a bűnbakkeresésnek, annál nagyobb a veszélye annak, hogy emóciókkal és nem racionális módon fognak saját problémájukhoz közelíteni, azokat mérlegelni.

Ezeket szerettem volna előrebocsátani. Nem közvetlenül érintik azokat a kérdéseket, amelyekről itt ma szó lesz, de mégis alapvetően ez az a bázis, amire mi szeretnénk a programunkat felépíteni. Ez tisztességes bázis, a mi erőviszonyainknak megfelel. Nem sérti szomszédaink valódi érdekeit, és az európai integráció feltételrendszerének és érdekeinek megfelel. Ezt mi merjük és fogjuk képviselni. És ha a világon bárhol járunk, a helyi magyarokat mindenütt megkérem, a nyugati szöványmagyarásra gondolok most, hogy ezt a nézetet képviseljék.